

ZE ZJAWISK WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA CZESKIEGO

Milan HRDLIČKA

Západočeská univerzita v Plzni

DOI: 10.14746/bo.2024.4.8

Já na to dlabu!

Keywords: current spoken language, unfinished phrase, expressivity, ellipsis, vulgarism, euphemism, silence, speech taboos, speech etiquette, forming words, derivation, substitution

Klíčová slova: běžně mluvená čeština, nedořikávání, expresivita, elipsa, vulgarismus, eufemismus, mlčení, řečové tabu, řečová etiketa, tvoření slov, odvozování, substituce

Abstract

The article presents selected and frequent cases in everyday communication when various reasons (inconvenient statements, social taboos, excessive expressivity) force a speaker not to use the direct designation of a real phenomenon. In respect to other participants in communication he uses an euphemism (*He passed away instead of He died*), various forms of lexical substitution (*I don't give a damn for it!*, *I'll go nuts!*) and the deformation of a pejorative expression (*I fly into a rage!*), he does not finish a phrase (*I don't give a.../shit/*) or leaves out some expression (*I'll smack.../you on the chops/*).

Článek přibližuje vybrané, hojně užívané případy v každodenní komunikaci, v nichž mluvčí z různých důvodů (nevhodnost vyjádření, společenské tabu, přílišná expresivita výrazu aj.) nevolí přímé pojmenování dotyčné skutečnosti. Nahrazuje jej s ohledem na ostatní účastníky komunikace mimo jiné vyjádřením eufemistickým (*zemřel – odešel; není již mezi námi* aj.), nebo různými způsoby (zejména lexikální) substituce (*Já na to kašlu / dlabu / pečů* aj.; *Já se z toho posměju; Ty krásó!*), deformací pejorativního vyjádření (*To mě sejři; Ty vado!*), popř. nedořečením (*Já se na to vyto...; On se z toho snad poto...*) či vynecháním (elipsou) příslušného výrazu (*Já ti jednu...*).

Možnosti řečového vyjádření expresivity, a to jak kladně, tak i záporně laděné, jsou v češtině, podobně jako v jiných jazycích, četné a různorodé, co do intenzity poměrně detailně odstupňované. Ztvárnění expresivity se ve výpovědích může (vedle roviny zvukové, tu z prostorových důvodů pomineme) zřetelným způsobem projevo-

vat (A) jednak na rovině mluvnické, (B) jednak také v plánu lexikálním. V řečové komunikaci se ovšem gramatické prostředky a citově zabarvená slovní zásoba často vyskytují ve vzájemné součinnosti a funkční provázanosti.

Ad A. Je známou skutečností, že se citové rozpoložení mluvčího může odrážet ve výrazové expresivitě výpovědi, v její aktualizaci, resp. v ozvláštnění její struktury, srov. *Nikdy se sem už nevrátím!* x *Nikdy, nikdy se sem už nevrátím!* Jindy se může jednat o řečové uplatnění formy v jiné, pro ni nezvyklé komunikační roli (funkci), srov. rozdíl mezi výpověďmi *Tady si sedni a napiš mu!* x *Tady si sedneš a napíšeš mu!* apod.

Působením nejrůznějších emocí dochází rovněž (k nezáměrnému) porušování pravidelné (nebo obvyklé) stavby výpovědi – jde o citově motivované opakování, o kladení pauz (*Já... já... já to opravdu nevěděl...*), o dramatické přerušování výpovědi (*Ale já vám tady přeče... - Poslyšte, ne. Prosim vás, to ne! ...*), o hromadění nevětných výpovědí (*Katastrofa! Hotová katastrofa! Tohle udělat!...*), a další, blíže viz M. Čechová a kol. 2011, s. 277n. V komunikaci býváme rovněž svědky osamostatňování větného členu (*Moře, to miloval nade vše*), inverze aktuálního členění výpovědi (*Do Brna přeče jedeme!*) a dalších osvědčených postupů.

Ad B. Z obdobných příčin a s obdobným záměrem se v řečové komunikaci explicitně užívá i mnohých prvků z roviny lexikální. Co se lexému s expresivním příznakem týče, vyčleňují se obvykle pojmenování kladná (pojmenování zdrobnělá a domácká – *dědeček, Jeníček*, jména lichotivá – *tetinka, dívenka* aj.) a lexikální jednotky s polaritou opačnou (jde o nejrůznější výrazivo povahy posměšné, zhrubělé, hanlivé až vulgární, např. *doktůrek, babizna, dědek, fotr, sráč* aj.), blíže M. Čechová a kol. 2011, s. 117n.

V komunikaci se často stává, že se v ní z nejrůznějších příčin (tabuové téma, jiné důvody společenské povahy, riziko zmínění nežádoucích, nelibých jevů, přílišná expresivita či možné trapné vyznění sdělení aj.) od explicitního vyjádření ustupuje a volí se prostředky odlišné, mnohdy zjemňující.

Mezi nejužívanější patří hojně eufemismy (kupř. místo výrazů o *úmrtí* se užije zmírňujících vyjádření, jako např. *opustil nás, odešel navždy, zesnul, skonol, dotlouklo jeho srdce* aj.); společensky obtížně přijatelný výraz *tlustý* se zpravidla nahrazuje eufemistickými lexémy *silný, plnoštíhlý, korpulentní*; adjektivum *chudý* bývá substituováno výrazem *sociálně potřebný*, srov. rovněž *slepý* vs. *nevidomý, hluchý* vs. *neslyšící* atd. Z obdobných příčin se také uplatňuje tzv. litotes, čili „zjemňující“ užití antonym, srov. *dopadl špatně – nedopadl nejlépe, je nemocný – není zdrav, lže – nemluví pravdu, je podnapilý – je společensky unavený* aj. (blíže M. Čechová a kol. 2011, M. Hrdlička 2022 aj.).

Nezastupitelné místo má v řečové komunikaci specifický postup, totiž mlčení (srov. sousloví *výmluvné mlčení*), tedy ticho, pauza, odmlka, zkrátka explicitní verbální „nekomunikace“ (blíže viz I. Vaňková 1996), a také některé frekventované

řečové jevy, které mu jsou svou podstatou a povahou blízké. Máme v této souvislosti na mysli především elipsu,¹ popř. i apoziopsezi.²

S elipsou, v tuzemské odborné literatuře dostatečně popsanou, se v emotivně laděných výpovědích setkáváme velmi často. Zastavíme se proto pouze u jednoho zajímavého variantního případu. V eliptické výpovědi *Já ti jednu...*! je vynechán společensky problémový (nevhodný) výraz typu *vrazím / vlepím / ubalím / fláknu* (nepochybně tím bývá míněn *políček*, resp. *facka*). Neméně častá je však i alternativa se substitučním výrazem *to – Já ti jednu to...*! Onen zástupný výraz *to*³ se nadto může v různých kontextech prostřednictvím některých prefixů verbalizovat a následně fungovat jako autonomní prefigované verbum: *Já se na to vyto* (vykašlu, vyfláknu, vybodnu, vykvajznu aj.) – *vytentovat se na něco, na někoho; On se z toho málem poto* (podělal aj.) – *potentovat se z něčeho, z někoho* apod.

Jindy se z výše uvedených důvodů užívá ještě jiných jazykových prostředků – opisů, dalších substitucí, deformací⁴ apod. Zmíníme pro ilustraci alespoň několik ukázek.

V názvu příspěvku figuruje (dnes už poněkud ustupující) vyjádření *Já na to dlabu*, které je synonymem mírnějšího *Já na to kašlu* i ostřejšího *Já na to pečů*, *Já na to hážu bobek*. Do téže množiny se pak řadí velmi expresivní (vyloženě vulgární) *Já na to prdím*, *Já na to seru* apod. Je zajímavé, že v některých případech, dost možná pro naznačení bezprostřední souvislosti obou vyjádření, si dotýčný substituční výraz ponechává totožnou počáteční hlásku. Namísto vulgárního (*Jdi*) *do prdele!* se setkáváme (*Jdi*) *do prčic!*,⁵ *do prkvančic!*, srov. i zaklení *do prkýnka dubovýho!* Podstatně umírněnější spojení *To mě sejří* nezřídka nahrazuje vulgární *To mě sere*, nevhodné vyjádření *Já se z toho poseru* má v současné řečové praxi hojně užívanou paralelu *Já se z toho posměju, picnu* atd.

Je jisté a pochopitelné, že oblast pejorativně, až vulgárně laděných expresivních výrazů nepatří do centra pozornosti. Na druhou stranu ji však podle našeho soudu

¹ Elipsa se vymezuje jako „nevyjádření toho, co by v úplné výpovědi vyjádřeno být mohlo a co její struktura předpokládá, ale z důvodu neopakování (textová elipsa) nebo z důvodu výrazové úspory v určité situaci (situační elipsa) se nevysloví nebo nenapíše“ (M. Čechová a kol. 2011, s. 282)

² Viz následující definici: „Porušením normálního vyjádření je apoziopseze, nedokončení věty (z různých důvodů, např. proto, že mluvčí neví, jak větu dokončit, nebo nemá už příležitost ji dokončit...)“ (M. Čechová a kol. 2011, s. 300, viz i J. Porák 1956). Apoziopseze však bývá i záměrná, naznačuje v takovém případě více možností pokračování.

³ Jeho řečové uplatnění je ovšem ještě širší. Užívá se v případech, kdy si mluvčí nemůže na něco vzpomenout, pro usnadnění komunikace atd.: *Kam já jsem to jenom to? Podej mi takový to... no přece to!, Jak se to jenom to... řekne...*; srov. i výraz *tentononc*.

⁴ Srov. časté *Ty vado!* (původně *hovado*), *Ty kráso!* (namísto pravděpodobného *Ty krávo!*) aj.

⁵ Nemusi to však být pravidlem, srov. neméně časté *Jdi do háje*, *Jdi do řiti* (hlavně na Moravě) aj.

nelze zcela přehlížet, ignorovat ani ji tabuizovat. Ostatně o nemalé pozornosti věnované této „neprestížní“ slovní zásobě současné češtiny svědčí nemálo odborných lexikologických prací z doby nedávné (viz např. Ouředník 1992; Suk 1993; Sochová, Poštolková 1993 aj.) i ze současnosti.

Literatura

- Čechová M. a kol., 2011, *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
Hrdlička M. 2022, *Nebyla šťastná, nebo byla nešťastná?* „Bohemistika“, 22, č. 3, s. 476–477.
Ouředník P. 1992, *Šmírbuch jazyka českého. Slovník nekonvenční češtiny*. Praha: Ivo Železný.
Porák J., 1956, *Aposiopese v současné češtině*, „Slovo a slovesnost“, 17, č. 3, s. 132–139.
Sochová Z., Poštolková B., 1994, *Co v slovnících nenajdete*. Praha: Portál.
Suk J., 1993, *Několik slangových slovníků*. Praha: Inverze.
Vaňková I., 1996, *Mlčení & řeč*. Praha: Institut sociálních vztahů.